

האלים במסדרונות הכוח

אסף שרון

את הגל הנוכחי של הפוליטיקה הסמכותנית לא ניתן לפרש במנותק מעליית הלאומנות הדתית. ההתמרדות הלאומנית נגד חילון הפוליטיקה מגייסת לצידה בדרך כלל את התרבות והזהות, אך לא את דבר האלוהים. למרות זאת, שאיפותיה התיאולוגיות שרירות וקיימות, וכמוהן האיום שהיא מציבה על החברה החופשית

ספטמבר 2026

סוף 2025 הגישו ארבעה חברי קואליציה את "הצעת חוק הגשמת הזהות היהודית במרחב הציבורי". על פי דברי ההסבר להצעת החוק, שיישומו יהיה כפוף בין היתר למועצת הרבנות הראשית, מטרתו היא לאפשר ליהודים לבטא את תרבותם וזהותם הקולקטיבית; אלא שביטויים אלו כוללים אך ורק פולחן דתי הלכתי – תפילה, הנחת תפילין, קביעת מזוזה. לפי מנסחי ההצעה, החוק נועד לקדם את "הגשמת מילוי חובתו של עם ישראל לבטא את זהותו הלאומית והדתית במדינתו הריבונית, כפי שציווהו בורא עולם, לפי מנהג אבותיו ואימותיו"; כלומר, החוק נעשה כלי למימוש צו אלוהי, והצו האלוהי מגדיר זהות לאומית.

האלים שוב מתהלכים במסדרונות הכוח. שוב הם מאכלסים את היכלי השלטון, מבקשים לעצב מדינות. בארצות שונות, דתות שונות מבקשות לעצמן כוח פוליטי. במקביל, ביקורת ליברלית נגד הפוליטיזציה של הדת והדתת המדינה מוקעת בטענה כי זהו ניסיון לשלול חופש דת. כל זה הוא חלק מתופעה גלובלית: נישואיהן מחדש של הדת והפוליטיקה. נישואיהן השניים, אם תרצו.

לזמן מה נדמה היה שהגירושין עלו יפה – שהכהונה הופרדה מהמלוכה, והדת סולקה ממסדרונות השלטון. ב־1902 העריך ויליאם גיימס ש"כנראה אבד הכלח על הדת". כעבור מחצית המאה חזה הסוציולוג האמריקאי צ'רלס רייט מילס ש"המקודש ייעלם כליל בבוא העת, ואולי ייוותר רק ברשות הפרט". תחזיות בוטחות כאלה, כך מתברר, היו שגויות. היום האלים שוב איתנו, והם נושאים לא רק ספרי קודש אלא גם דגל, ולפעמים גם נשק.

ארבעה מבנים

בדצמבר 1992 ניתץ המון של לאומנים הינדואים את מסגד באבור שבאֵיִיִּדְהָה. ההתפרצות הייתה שיאה הצפוי של הסתה שנמשכה יותר מעשור בהובלתה של מפלגת העם ההודית (BJP), מפלגתו של ראש הממשלה הנוכחי נרנדרה מודי. המסגד בן ה־500, שנבנה באתר הנחשב בקרב ההינדואים כמקום הולדתו של האל ראמה, הפך יעד למתקפות של לאומנים דתיים. במהומות שפרצו אחרי הרס המסגד נהרגו יותר מאלפי בני אדם. בשנה שעברה חנך מודי מקדש עצום ומפואר לאל ראמה באותו אתר. נאומו בטקס הוגש כדרשה דתית, אבל תוכנו היה לאומני הינדואי למהדרין. כפי שסיכם הביוגרף של מודי, האירוע ציין "עידן שבו ראש הממשלה הוא הכוח הגדול של ההינדואיזם, עידן המטשטש את כל קווי ההפרדה בין הדת לפוליטיקה מצד אחד, ובין הדת למדינה ההודית מצד שני".^[1] הלאומנות הדתית לא רק מטשטשת את קווי ההפרדה הללו, אלא דוחה אותם קטגורית. עבור חסידיה, הדת היא לאומית והלאומיות היא דתית. זו אינה הלחמה של רעיונות מובחנים שהודבקו יחדיו משיקולי תועלת פוליטית, אלא האחדה שבה כל גורם מוגדר באמצעות משנהו: הלאום הוא מרכיב מכונן בתיאולוגיה, והדת היא מאפיין יסודי של הלאומיות. זהו מיזוג יותר מאשר חיבור.

מבנה איה סופיה באיסטנבול הוא משיאי האדריכלות הביזנטית, ומן האתרים המפוארים ביותר בטורקיה. אבל לאסלאמיסטים הטורקים לא היה די בכך. המבנה הוקם בימי הביניים ככנסייה ביזנטית, ואחרי הכיבוש המוסלמי הפך למסגד; ב־1934 הוא זכה בזיהוי חדשה ולא דתית כאשר הפך למוזיאון בצו של מוסטפא כמאל אטאטורק, מייסד טורקיה המודרנית ומחלן מושבע. הממשלה האסלאמיסטית של רג'פ טאיפ ארדואן הפכה את המהלך הזה בנחישות, למרות מכשולים משפטיים והתנגדות רחבת היקף. מבחינת ארדואן, הניכוס הדתי של איה סופיה ב־2020 היה "תחייה", התעוררות רוחנית של האומה, "סמל לזריחתה מחדש של שמש הציוויליזציה שלנו".

עבור אסלאמיסטים כמו ארדואן, אופיו האסלאמי של המבנה, המסגדיות שלו, הוא יסוד ריבונותה של טורקיה: "הפיכתו של איה סופיה למסגד [...] היא זכותה של הרפובליקה הטורקית לא פחות מדגלה, בירתה, האד'אן שלה [קריאת המואזין], שפתה, גבולותיה, ו־81 מחוזותיה".^[2] במילים אחרות, פקפוק באסלאמיזם של טורקיה כמוהו כקריאת תיגר על גבולותיה – האסלאם הוא בסיס הריבונות לא פחות מהגבולות. ארדואן תבע במפגיע את "זכותה של האומה הטורקית לאיה סופיה", כאילו זכות קולקטיבית כזאת נשללת ממנה כאשר המבנה משמש מוזיאון לאומי; כדי לבטא את גדולתה של טורקיה, האתר ההיסטורי חייב להיטען במשמעות דתית.

"תחייתה של איה סופיה היא אות מבשר לקראת שחרורו של מסגד אל־אקצא", הכריז ארדואן. בית התפילה הניצב על הר הבית בירושלים הוא עוד מוקד של לאומנות דתית. במשך יותר ממאה שנים, לאומנים מוסלמים ויהודים מתקוטטים על האתר ורואים בו נקודה ארכימדית של לגיטימציה פוליטית של ריבונות. "השולט בהר שולט בארץ", קוראים הקנאים היהודים בעקבות אורי צבי גרינברג. לא ההר הוא שחשוב, כמובן, אלא האלוהות האמורה לשכון בו. הלאומנות הדתית הולכת ותופסת מקום מרכזי בסכסוך המתמשך בין ישראלים לפלסטינים, והופכת את המחלוקת הטריטוריאלית למלחמת קודש (באיגרת לחיילים שפרסם ראש הממשלה לפני המתקפה על עזה בעקבות טבח שבעה באוקטובר, הוא

כינה אותה "מלחמה בעמלק"^[3], כך עשו גם פוליטיקאים נוספים, קצינים בכירים ורבנים. אחרים הסבירו שזוהי "מלחמה על איבוד הרוע מהעולם והנצחת הטוב המוחלט", "מלחמת דת" ש"מטילה עלינו חובת בירור של זהותנו היהודית"^[4]. הלאומנות הדתית היא גם אחד הכוחות המניעים מאחורי הרפורמה החוקתית האנטי-ליברלית של הממשלה, שקרעה את ישראל בשנים האחרונות. והיא גם מקור ההצדקה לפוגרומים ולמאמצי הטיהור האתני בגדה המערבית.

הודו, טורקיה וישראל הן שלוש דוגמאות נפוצות במיוחד שבהן הלאומנות הדתית שולטת היום בפוליטיקה. הקואליציות המושלות בכל שלוש המדינות נשלטות שליטה איתנה בידי מפלגות דתיות לאומניות. אבל הקוקטייל הרעיל של אמונה וכוח מעצב מחדש את הפוליטיקה גם כאשר הוא איננו מאורגן במפלגות פוליטיות. ההסתערות על בניין הקפיטול בווינגטון ב־6 בינואר 2021 נתנה ביטוי מוחשי לגרסה האמריקאית של מגמה זו. עיתונאי שתיעד מקרוב את ההתקוממות הדגיש את המוטיבציות הדתיות: "הנצרות הייתה אחד הדברים שהפתיעו אותי בסיקור האירוע הזה, והיא זכתה להערכת חסר עצומה. [...] הלאומיות הנוצרית היא הכוח המניע וגם הכוח המאחד את השחקנים הנבדלים הללו. בעצם, הנצרות היא שקושרת הכול יחד".^[5]

אין ספק שגורמים רבים הביאו להתנפלות על בית המחקקים האמריקאי, אבל אי־אפשר להתעלם מן המרכזיות של זרם מסוים בנצרות האמריקאית. רבים מן המתקוממים האמינו, לדבריהם, כי הם "לוקחים בחזרה את אמריקה, למען אלוהים". רבים מביניהם נופפו בדגל "הפנייה לשמיים" (Appeal to Heaven), שנעשה סמל ללאומנות נוצרית. חלק מהפורצים לקפיטול כרעו ברך בתפילה רגע לפני שהסתערו על הבניין, או ערכו תפילות בתוך האולם לאחר ההסתערות. ערב לפני כן השתמש הגנרל מייקל פלין, מי שניהל בעבר כיועץ לביטחון לאומי בממשל טראמפ, ברטוריקה דתית טעונה כדי להפיח רוח קרב בכוחות, וכמוהו עשו עוד שלל מטיפים נוצרים ברשת (כדאי לזכור שרטוריקה תיאוקרטית דומה עודדה את תומכיו של ז'איר בולסונרו שפשטו על בית המשפט העליון בברזיל, על הקונגרס ועל ארמון הנשיאות בקריאות "אלוהים! מולדת! משפחה! חירות!" לאחר שהפסיד בבחירות בתחילת 2023).

בעולם העתיק, ניכוסם של אתרים מקודשים שימש כהכרזת ניצחון. הכנעת האלים של המנוצחים הוכיחה את העליונות המטפיזית של המנצחים וסייעה לקבור את זהותם הרוחנית של המפסידים תחת זו שלהם. בימינו, האלים הם שכובשים את מעוזי העוצמה החילונית. במקום לתת לקיסר את אשר לקיסר, הדת הלוחמנית שלהם תובעת את הקיסרות לעצמה.

הכחשה

התחייה הבלתי צפויה של פוליטיקת ההשגחה העליונה מעוררת פעמים רבות תגובה מבטלת. המבקרים מסרבים להכיר בתופעה או מבוששים לגנות אותה, מפחד שביקורת תתקבל כדעה קדומה. בשנת 2014, כשדאע"ש הלך וצבר כוח וביצע מעשי זוועה כאלה ואחרים, הנשיא אובמה הכריז ש"ארגון המדינה האסלאמית הוא לא אסלאמי". מייד לאחר פיגועי 11 בספטמבר, סלמאן רושדי כתב בווינגטון פוסט ש"מדובר בעריצים, לא במוסלמים".^[6]

כעבור עשרים שנה נדקר רושדי בידי פונדמנטליסט אסלאמי. הוא איבד עין, אבל לא את חייו. בספר שכתב אחרי האירוע ניסה להתמודד עם התוקף שלו ועם מניעיו. הוא נזכר בסופר אחר, סמואל בקט, שנדקר אף הוא כמעט מאה שנים קודם לכן. ב־1938, בשעה שבקט צעד עם חברים ליד פֿורט ד'אורליאן שבפריז, ניסה סרסור בעל השם הסמלי פרודנס (זהירות, יישוב הדעת) לכייס אותו. בקט דחף את הסרסור, וזה הסתער עליו בחזרה ודקר את הסופר הצעיר בחזהו. במשפט התעמת בקט עם תוקפו ושאל אותו מדוע עשה זאת, וזה השיב, "אני לא יודע, אדוני. סליחה".

אלא שבין שני מעשי הדקירה אין כל דמיון. דקירתו של בקט הייתה אלימות סתמית; לא כן תקיפתו של רושדי. זו נעשתה בכוונה תחילה ונבעה ממניע מוגדר ביותר, שמקורו בהוראה דתית – הפתווה הידועה לשמצה שפרסם האייתוללה חומייני ב־1989. זו אינה אלימות חסרת פשר; זוהי אלימות פוליטית ודתית כאחד, בדיוק כשם שהג'יהאדיסטים שהפילו את מגדלי התאומים היו גם עריצים וגם מוסלמים, וכפי שההמון המוטרף שהשמיד את מסגד באבור באיודיה היו גם עריצים וגם הינדואים. המחבלים היהודים המשתוללים בכפרי הגדה המערבית אף הם, בתורם, גם בריונים פוליטיים וגם קנאי דת.

הדברים תקפים לא רק לטרוריסטים רצחניים. בקרב חוקרי הימין הקיצוני, פעמים רבות מיטשטשים המניעים הדתיים הנכרכים בלאומנות. תומס פרנק, למשל, בספרו עתיר ההשפעה *What's the Matter with Kansas?* (2004), תיאר את הדת כאריזה המשמשת לעטיפת אידיאולוגיות ותו לא: "מנהיגי תגובת הנגד [השמרנית] מדברים אולי בשפתו של ישוע, אבל הולכים בדרכם של התאגידים", כאילו הדת אינה אלא "תופעת לוואי" ועל כן לעולם אינה יכולה לשמש מניע או הסבר מספק; הכרזותיו הבוטחות של פרנק – "הפלות לעולם אינן מופסקות. האפליה המתקנת לעולם אינה מתבטלת... [תגובת הנגד] כנראה לא תחזיר לעולם את התפילה לבתי הספר" – לא התיישנו היטב. בדומה לפרנק, בניתוח הריאקציה הפופוליסטית הנוכחית טוענים חוקרים אחדים ש"הזהות הנוצרית שהפופוליסטים עוטים על עצמם אינה נוצרית", או שהם אינם מאמצים את הנצרות כדת אלא כזהות תרבותית.^[7] זו פרשנות נקייה מדי.

נכון אמנם שבהקשרים מסוימים, ובפרט בצפון אירופה ובמערב אירופה, הדיבור על ערכים יודיאו־נוצריים – צירוף המבטא קהות חושים קיצונית, במיוחד כשהוא נשמע מפי צאצאיהם של שונאי יהודים מובהקים – משמש בראש ובראשונה להדרת מוסלמים. ערלי לב אינם זקוקים לאמונה דתית בשביל לשנוא. נכון גם שתיאוקרטים מסוימים בני ימינו – אינטגרליסטים קתולים, דומיניקאנים נוצרים או יהודים חרדים – לא תמיד מחזיקים בתפיסה לאומנית. אבל האנרגיות והעוצמה של פוליטיקת ההשגחה העליונה בדורנו שואבות מן המיזוג שלה עם הלאומיות המיליטנטית.

עם זאת, הלאומנות הדתית איננה רק גרסה לוחמנית של לאומיות. הלאומיות הקלאסית התיימרה להחליף את הדת כאשר נדמה היה שהדת על ערש דווי, וממילא לא נראה כי אמונה ופולחן הם גורמים שבכוחם ללכד חברות מודרניות הטרוגניות. ביסמרק, מאציני, אטאטורק, בן־גוריון, נֶהֶרו, ואפילו גנדהי בדרכו – אבותיהן המייסדים של אומות – גילו עוינות כלפי הדת הממוסדת, וביקשו להמיר אותה בזהות לאומית. הלאומנות הדתית, לעומת זאת, מסמלת מגמה הפוכה. זו הסיבה לכך שלאומנים דתיים

מסלפים פעמים רבות את ההיסטוריה החילונית של מדינותיהם. למרות קנאותם הלאומית, הם ממעיטים לא פעם בערכם של מייסדי האומה החילונים או מעוותים את מניעיהם (ספרו של יורם חזוני על הרצל וספרו של חגי סגל על בן-גוריון מספקים דוגמאות בולטות בהקשר הישראלי).

במקביל לזה יש נטייה להמעיט בחשיבות הממד הדתי של תופעות פוליטיות, בפרט כאשר הן מעוררות שאט נפש, כאילו זיהוי של השפעה דתית מבטא חוסר סובלנות כלפי הדת. אבל לצד הסובלנות מתחייבת גם יושרה. היסודות התיאוקרטיים של היהדות והאסלאם אינם ניתנים להכחשה, ובנצרות הדת והכוח הפוליטי הלכו יחד מאז ימי קונסטנטינוס. אם כבר, בין הדת ללאומיות, בין הפולחן לכוח, מתקיים מה שגתה כינה "זיקה אלקטיבית" – נטייה למצוא זו את זו ולשלב ידיים.

נראה כי הלך המחשבה שמוביל למזעור חשיבותו של הממד הדתי בפוליטיקה הוא שמאחר שמדובר בזרמים פוליטיים, אזי מעצם הגדרתם הם אינם דתיים באמת. עמדה זו מניחה הבחנה קטגורית בין דת לפוליטיקה – בדיוק ההבחנה שהדת הפוליטית מפריכה. השאיפה הליברלית להפריד את הפוליטיקה מן הדת הפכה, על פי ההיגיון הזה, להנחת יסוד אנליטית שלפיה הדת והפוליטיקה מוציאות זו את זו; אבל ההיסטוריה הממשית אינה מתיישבת עם ההבחנה הנקייה הזאת. הליברליזם האירופי נולד מתוך אימת מלחמות הדת באירופה של ראשית העת החדשה, כתגובת נגד להשפעותיו ההרסניות של המיזוג בין הדת לפוליטיקה, או ליתר דיוק – להכפפתה של הפוליטיקה לדת.

הלאומנות הדתית היא תופעה אמיתית ומובחנת. אין מדובר רק בגזענות עטופה בטלית. יש להבינה במונחיה שלה, ולא לסלפה באמצעות הנחות אידיאולוגיות בדבר האופן שבו דת אמורה לבוא לידי ביטוי.

מדינת ההשגחה

עבור לאומנים דתיים, ניתוק הדת מהמדינה כמוהו כסירוס של שתיהן. דת בלי מדינה היא נכה, ומדינה בלי דת היא חלולה. דת בלי מדינה היא נכה משום שחיים דתיים יכולים להתגשם במלואם רק באמצעות עוצמה ארצית, ואילו מדינה בלי דת היא כלי ריק היות שכל ייעודה של המדינה הוא להגשים תכלית שמימית. העיר הארצית (*civitas terrena*) מתקיימת כדי לשרת את מטרותיה של עיר האלוהים (*civitas dei*). זוהי מהותה של הלאומנות הדתית.

יש מי שמבססים את קידוש המדינה על חזון משיחי. בין האוונגליסטים האמריקאים יש בבירור מי שמפרשים כפשוטו את הביטוי "העיר על הגבעה" – המשמש לרוב כביטוי לייחודיותה של אמריקה ולתפיסתה כ"מגדלור של תקווה" עבור העולם – ואוחזים בו באותו להט שבו הם דבקים בדרשת ישוע על ההר, שהיא מקור הביטוי. המדינה – ארצות הברית, במקרה זה – היא לא פחות מכלי לגאולה. יש בקרב האוונגליסטים כאלה שרואים בטרמפ כורש מודרני, הקיסר הפרסי הכופר שעל פי נבואת ישעיהו נמשח בידי האל כדי לגאול את בני ישראל מגלות בבל. הפטריארך קיריל, ראשה הנוכחי של הכנסייה הרוסית האורתודוקסית, מתאר את ולדימיר פוטין במונחים דומים. לדבריו, הרודן הרוסי הוא חלק מתוכנית אלוהית לשיקומה של "רוסיה הגדולה". באופן דומה, יש הרואים בנתניהו "שליח השם".

המושג "משיחי" הפך למטבע שחוק בשיח הפוליטי הישראלי. אבל, גם אם הוא משמש פעמים רבות כנשק רטורי שהתרוקן ממשמעותו המקורית (או ממשמעות בכלל), אין מתאים ממנו לתאר את התפיסה הרווחת בציונות הדתית שלפיה מדינת ישראל היא פסגתה של היסטוריה מקודשת, שלב בתהליך קוסמי של גאולת העולם. תפיסה זו, מבית מדרשו של הרב אברהם יצחק קוק, רואה את המדינה לא כישות ארצית, אלא כ"ראשית צמיחת גאולתנו". קורות העולם כולו אינם אלא יציאתה אל הפועל של תוכנית אלוהית סדורה, שגיבורה המרכזי הוא עם ישראל וזירתה העיקרית היא ארץ ישראל, וקו העלילה שלה הוא הזיווג בין השניים – תקומת העם בארצו. קוק, ותלמידיו בעקבותיו, מאמינים שהם יודעים את צפונותיה של התוכנית האלוהית ועל כן גם יודעים שהגיע זמן הגאולה. "אתחלתא דגאולה ודאי הולכת ומופיעה לפנינו [...] מאז התחיל הקץ המגולה להגלות", קבע ב־1928. קוק דחה את הלאומיות היהודית החילונית של הרצל (אם כי לא סילף אותה, כפי שעושים חלק מממשיכי דרכו). לשיטתו, מטרת הציונות איננה הקמת בית לאומי ומקלט בטוח ליהודים, אלא תהליך שבו "גוי קדוש, סגולת העמים, גור־אריה יהודה, נעור מתרדמתו הארוכה"^[8]. אדריכליה הסוציאליסטים והחילונים של ישראל אולי חשבו שהם יוצרים כלי של שחרור פוליטי, אך בפועל הם הונהגו בידו הנעלמה של האל ליצירת מרכבת הגאולה. "מה שהם רוצים אינם יודעים בעצמם", כתב קוק. בין אם הם מבינים זאת ובין אם לאו, מדינת ישראל איננה מדינה ככל המדינות, כי אם "יסוד כסא ה' בעולם"^[9].

על פי המשיחיות הפוליטית, הגאולה איננה עניין רוחני או התרחשות ששמורה לעתיד אוטופי, אלא תהליך היסטורי ופוליטי. נושאי הגאולה אינם נשמות של יחידים שיתייצבו מול כיסא הכבוד כשילכו לעולמם או יעמדו לגורלם בקץ הימים, אלא קולקטיבים בשר ודם שפועלים בהיסטוריה באמצעות הפוליטיקה. המדינה, לפי משיחיים פוליטיים כמו הרבנים קוק והאייתוללה חומייני (שראה את ההיסטוריה כהתפתחות רוחנית ששיאה בעידן הגאולה, וראשיתה של זו במהפכה), היא במהותה ביטוי לאלוהות. לכן כל ניסיון להפריד בינה ובין הדת איננו אלא סילוף או הונאה. כפועל יוצא מכך, הפוליטיקה הארצית חייבת, לשיטתם, לכפוף את עצמה לפוליטיקה האלוהית, או במילותיו של צבי יהודה קוק: "לריבוננו של עולם יש פוליטיקה משלו, ועל פיה מתנהלת הפוליטיקה של מטה. [...] חלק מגאולה זו הוא כיבוש הארץ והתנחלות בה. זוהי קביעה של הפוליטיקה האלוהית, אשר שום פוליטיקה של מטה לא תוכל לה". בין שמדובר בשיבת מלכות דוד או בהקמת ח'ליפות אסלאמית, מדובר באירועים שמתרחשים עלי אדמות, בעולם הזה, והם פוליטיים לעילא.

מרבית חסידי הלאומנות הדתית אינם משיחיים במובן זה. מבחינתם, הדת זקוקה לעוצמה ארצית משום שהיא זקוקה לקהילת אמונה פוליטית, לסדר אזורי שמעוצב בידי תכתיבים משמיים. ב־1993, למשל, הכריז הנשיא קלינטון: "חשוב לשוב ולהדגיש כי באומה זו, שבה יש לנו חופש דת, איננו צריכים לבקש חופש מדת". הוא ציטט מתוך ספרו של סטיבן קרטר, משפטן מאוניברסיטת ייל, שטען כי ההפרדה הליברלית בין דת ומדינה עושה טריוויאליזציה לדת, משום שהדת היא "מסורת של פולחן קבוצתי". הפילוסוף ריצ'רד רורטי דחה את הטענות האלו. לטענתו, אפילו לפי מודל ג'פרסוניאני של הפרדה בין דת ומדינה, הדת עדיין יכולה לכלול פולחן קבוצתי. "חיי המשפחה או חיי האהבה שלנו הם פרטיים, לא פוליטיים ולא טריוויאליים", כתב. "השירים שאנחנו האתאיסטים כותבים, בדומה לתפילות שנושאים חברינו המאמינים, הם פרטיים, לא פוליטיים ולא טריוויאליים".

בביקורת של רורטי יש ממש, אבל היא עונה למילותיו של קרטור ולא לכוונתו. כמו קלינטון, גם רורטי החמיץ את הנקודה שקרטור ביקש לבטא: לא שהדת נזקקת לקהילה, אלא שמטרותיה וערכיה צריכים להשתקף בהסדרים פוליטיים ולבוא לידי ביטוי בשיח הציבורי. במילים אחרות, השאלה איננה החופש מדת, אלא תפקידה הציבורי של הדת. כאשר מגבילים את האמונה לרשות הפרט, השאיפות החברתיות והפוליטיות של הדת הן שעוברות טריוויאליזציה.

אלא ששאיפות אלו והשאיפה הליברלית לחופש דת אינן סימטריות. מאמינים דתיים יכולים גם יכולים לקיים את אמונתם במדינה ליברלית, אבל לא-מאמינים אינם יכולים לחיות חיים חופשיים בתיאוקרטיה. למעט כמה דוגמאות חקיקה חריגות (כמו ההגבלות הצרפתיות על לבוש דתי במוסדות ציבור), מאמינים יתקשו לציין מנהגי דת שנאסר עליהם לקיימם במדינות חופשיות. הליברליזם שואף להבטיח חופש מצפון, לא לכפות אמונה או כפירה. החירות הזאת מחייבת את הפרדת הדת מהפוליטיקה, לא את הדרתם של ביטויי אמונה מהמרחב הציבורי. לעומת זאת, הקנאים החדשים - אף שלפעמים הם מנופפים בדגל חופש הדת, כלומר החופש לנהוג על פי מנהגי דתך בלא הפרעה - בעצם נחושים לבסס את סמכותה הפוליטית של הדת, וליתר דיוק את סמכותה הפוליטית של דת אחת מסוימת.

תפיסה קנאית זו של הדת בוודאי אינה התפיסה היחידה האפשרית, אבל היא גם איננה בדיה או המצאה חדשה. מסורות דתיות רבות מתייחסות למדינה כאל זרוע חילונית של ההשגחה העליונה. הדתות האברהמיות, לפחות בצורותיהן הקנוניות, העמידו את הפוליטיקה תחת מוטת השליטה שלהן במשך רוב ההיסטוריה. דתות, באופן טיפוסי, תובעות תביעות מן החיים האזרחיים. הן שואפות לא רק לנהוג בפומבי על פי מנהגיהן, אלא גם לעצב את החברה באמצעות מוסדות הציבור שלהן. הרעיון שהדת יכולה להיות עניין פרטי הוא חידוש פרוטסטנטי; וכפי שאפשר לראות היום, אפילו חלק מהפרוטסטנטים מתקשים לדבוק בו. התפיסה המסורתית רואה במדינה את הגוף ובדת את הנשמה. המדינה היא החומרה, והתורה היא התוכנה (או לפחות כך היא צריכה להיות).

למרבת הדתות יש אמנם פרשנויות לא פוליטיות, וחלק מזני הנצרות האמריקאית עייפו מן הפיתויים המשחיתים של הפוליטיקה ועברו להעדיף את "האופציה הבנדיקטית" של נסיגה מהפוליטיקה ומהמרחב הציבורי החילוני. אבל המסורות הדומיננטיות מתייחסות בעליל למדינה כאל מרחב של פעילות דתית. תיאוקרטים כמו המשפטן אדריאן ורמיול מהרווארד, התומך באכיפה של נורמות שבסיסן דתי, עומדים על בסיס כנסייתי איתן. תביעות כאלה אפשר להצדיק במונחים של אמת קדושה או באמצעות דרישות לאדיקות אישית. כך או כך, הטענה היא שלא ניתן לחיות חיים דתיים שלמים - נוצריים, הינדואיים, מוסלמיים או יהודיים - במדינה חילונית שאינה מעוצבת בידי הערכים הנאותים, משום שכל אחת מהדתות הללו תובעת תביעות מן החיים הציבוריים ומן המוסדות האזרחיים. הכוח הפוליטי הוא אחד המרכיבים הדרושים למימושן של התביעות הדתיות. החירות לבטא בפומבי את אמונתך - חירות שהיא נס, על פי אמות המידה של ההיסטוריות הפוליטיות והדתיות שלנו - איננה מספיקה לקנאים החדשים; הם תובעים גם את הסמכות לעצב את ענייני הציבור.

המשותף לגרסאות משיחיות ולא משיחיות של הדת הפוליטית הוא ההתייחסות לפוליטיקה כאל מרחב של משמעות דתית. זהו פועל יוצא של הרעיון שלפיו מוסדות פוליטיים צריכים לשמש ככלים בשירותה של תכלית אלוהית. מבחינת המשיחיים, פירוש הדבר הוא שעל המדינה לקדם את התוכנית האלוהית – להשתלב במהלך הגאולה ולהירתם לדרישותיה. מבחינתם של תיאוקרטים לא משיחיים, פירוש הדבר הוא שאיפה למימוש דתי במסגרת המדינה. מבחינת המשיחיים, הפוליטיקה היא מפעל גאולה. עבור הלא משיחיים, המדינה היא מרחב למימוש ערכים דתיים – משמרנות מינית והיררכיה מגדרית ועד האדרת שמו של האל או החזרה בתשובה. עבור שניהם, מדינה חילונית היא כלי עבש ועקר, ודת שאינה פוליטית היא תפלה ומדולדלת.

כאמור, אין זו המצאה חדשה; אין שום חידוש בשאיפה לעצב את הפוליטיקה לאורה של הדת. עם זאת, בשנים האחרונות התפיסות הללו עברו מן השוליים למרכז הבמה. הדבר שמעניק להן השפעה רחבה והופך אותן לזרם פוליטי רב עוצמה הוא יכולתן לרתום לעזרתן את גל הלאומנות העולה. הקנאות החדשה, בניגוד לזרמים הדתיים שחשדו בלאומיות המודרנית החילונית, עוטפת את ציוויי הדת בכסות החילונית-כביכול של תרבות וזהות.

המפנה התרבותי של הדת

התיאוקרטים הישנים דרשו בשם האל. כיום מניפה התיאוקרטיה בעיקר את נס התרבות וזהות. הקביעה שלפיה אמריקה היא "אומה נוצרית" היא גרסה מקומית לתחושה שהביע הכוהן הגדול של הלאומנות הנוצרית באירופה, ויקטור אורבן, כשאמר ב־2018: "עלינו להגן על המסורות הנוצריות שלנו כדי לשמור על הונגריה הנוצרית". המבוא לחוקתה המתקנת של הונגריה משנת 2016 קיבע באופן רשמי את הבסיס הדתי של הזהות הלאומית, וקבע: "אנחנו מכירים בתפקידה של הנצרות בשימור הלאומיות". הקנאים החדשים מוכרים את האדיקות הדתית לא בכסות של גאולת הנפש, אלא כתנאי לשמירה על רוח העם.

בנימה דומה תיאר נרנדרה מודי את המקדש ההינדואי באיודיה כ"מקדש של תודעה לאומית". הקמתו על הריסות מסגד הייתה לדידו ביטוי ל"אמונה בלתי מעורערת בתרבות ההודית". הנשיא הפולני לשעבר אנדז'יי דודה טען כי ביטול לימודי הדת במערכת החינוך "ימחה חלק בלתי נפרד מן הפולניות", ואילו ירוסלב קצ'ינסקי, מנהיג מפלגת חוק וצדק האנטי־ליברלית בפולין, טען שהכנסייה חייבת לתפוס עמדת סמכות משום ש"בסיס הפולניות הוא הכנסייה ומשנתה". לפי עמדה זו, יש לאסור על הפלות משום שהן סותרות את אופייה הקתולי של פולין.

גורמים קנאים בישראל משתמשים באופן דומה בטענה שישראל היא מדינה יהודית. בניגוד לאתוס הלאומי של אבות הציונות ומייסדי המדינה, הצעת החוק להגשמת הזהות היהודית במרחב הציבורי מחליפה את הבסיס הלאומי ביסוד תיאולוגי: "סטייה מהחובה המוסרית של יהודים לבוראם, מערערת את עצם יסודותיה של המדינה היהודית". המדינה עצמה מכונה בכינוי המשיחי "ראשית צמיחת גאולתנו". אם המדינה היא מומנט תיאולוגי, אין פלא שהזהות הלאומית נעשית קלריקלית. זהו אותו היגיון מוכר שלפיו אף שרוב אזרחי המדינה אוכלים חמץ בפסח, ניתן לאסור על הכנסת חמץ לבתי חולים

"כדי להבטיח את דמותה היהודית של מדינת ישראל". להבדיל מקביעת יום המנוחה, שהוא עניין תרבותי שאותו חולקים כל הזרמים היהודיים, רוב היהודים אינם מזהים את מנוחת השבת עם הקפדה על ל"ט אבות מלאכה. אף על פי כן, הפעלת תחבורה ציבורית בשבת נאסרה בחוק (אף שיותר משבעים אחוזים מהאזרחים היהודים תומכים בהתרתה). הנימוק איננו משום שאלוהים ציווה לשבות ביום השביעי, אלא משום שישראל היא מדינה יהודית (כפי שמסבירים בארגון חותם, "מדובר בביטול מהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית", ששקול להפיכתה של ישראל "למדינת כל אזרחיה").^[10]

בשנים האחרונות משמשת מהותה הנוצרית כביכול של ארצות הברית להצדקת עמדות שמרניות התומכות למשל באיסורים על הפלות, נישואי להט"בים, פורנוגרפיה וגירושים בלא אשמה (no fault divorce), בהגבלת הגישה לאמצעי מניעה, בביטול שיעורי חינוך מיני ובהנהגת שיעורי דת ותפילה בבתי ספר ציבוריים. כאשר המחזיקים בעמדות אלו מתארים את ארצות הברית כמדינה נוצרית, הם אינם מתכוונים לטענה סוציולוגית. מבחינה אמפירית, נכון הדבר שמרבית אזרחי ארצות הברית הם נוצרים; אבל ההסדר הליברלי הגלום בתיקון הראשון לחוקה, הניטרלי מבחינה דתית ומבטיח את חופש הפולחן, הוא הסדר עקרוני שאינו מבוסס על דמוגרפיה.

זהו שינוי מרחיק לכת באופייה של השמרנות, לא רק בהיקפה. השמרנים של הדור הקודם שאפו לממשל מצומצם המספק מסגרת שבתוכה יוכלו יחידים לחיות בחופשיות על פי דרכם. "השמרן רואה בפוליטיקה אומנות של השגת החירות המקסימלית עבור יחידים, באופן שעולה בקנה אחד עם קיום הסדר החברתי", כתב המועמד הרפובליקני לנשיאות בארי גולדוורט בספרו *The Conscience of a Conservative* משנת 1960. הגם ששמרנים שיתפו פעולה לפעמים עם תיאוקרטים ולאומנים דתיים, אלה נותרו לרוב בשולי המחנה השמרני. מורי הדרך של הזרם המרכזי בשמרנות היו ליברטריאנים כמו פרידריך האייק ושמרנים ליברלים כמו מייקל אוקשוט. שליחיו הפוליטיים היו דמויות ממסדיות תומכות "מדינה קטנה", כמו ניקסון ותאצ'ר. השמרנות הזאת תפסה עצמה כיורשת של ערכי הנאורות: הומניזם אוניברסליסטי, רציונליות וחירות הפרט.

הקנאים החדשים עדיין מכנים את עצמם "שמרנים", בדרך כלל, אבל הם יריבים נחושים של הליברליזם והנאורות. בניגוד למזג השקול והמהורהר של השמרנות הקלאסית, המזג שלהם מהפכני, והם חותרים להפוך על ראשם מוסדות מבוססים ונורמות מושרשות. בלב המהפכה הזאת ניצבת הדת, או ליתר דיוק – מקומה הפוליטי של הדת. עם מורי הדרך האינטלקטואליים שלהם נמנים תיאולוגים משיחיים, נביאים שמקבלים מסרים משמיים ומטיפים מחזירים בתשובה, ואילו סוכניהם הפוליטיים הם נייטיביסטים דתיים. אבל טיעוניהם זהותניים.

אפילו תיאוקרטים שאינם מונעים מרגשות לאומיים חזקים במיוחד פונים לרטוריקת הזהות. יוזף רצינגר, כשהיה עדיין קרדינל, דיבר תכופות על החילוניות – או בלשונו, חוסר ה"אימוץ של המורשת המקודשת שלנו" – כעל התכחשות ל"זהותה של אירופה". ברטוריקה הזאת החדרת הדת לפוליטיקה אינה נכפית בשם דבר האלוהים, אלא כדרישה זהותנית; המסורת אינה מעוגנת בהתגלות או באמת מטפיזית, אלא בנאמנות תרבותית. עבור ההוגה השמרני יורם חזוני, השאלה איננה אמונה באלוהים אלא נאמנות למסורות של האומה. הוגה שמרני נוסף ומבקר נמרץ של הליברליזם, פטריק דנין, הדגיש

את "קדימותה של התרבות" וקרא ל"שימור המסורות השגורות של המסגרת הפוליטית".^[11] הקנאים החדשים הם פוסט-תיאולוגיים. המטפיזיקה שלהם כפופה להיסטוריה, והתרבות ממלאת אצלם את מקומה של ההתגלות.

הם אינם טוענים שיש לאסור על נישואי להט"בים משום שהם "מתועבים כל כך בעיני האלוהים, עד שהוא החריב את סדום ועמורה בגלל החטא הנורא הזה", כפי שטען המטיף ג'רי פלוול. טענתם אינה תיאולוגית, אלא תרבותית: ההומוסקסואליות - כמו כל ההרחבות של עקרון השוויון והתיקונים הראויים לציון בנורמות החברתיות - שוחקת את הערכים הישנים, כלומר הדתיים, העומדים ביסוד התרבות. טענותיהם אינן דוקטרינריות, והמטרה המפורשת של רבים מהם אינה לכפות דוגמה, ריטואל או שלטון של כוהני דת. תחת זאת, הם מעמידים את תוקפם של עקרונות הדת על הכרחיותם לשימורו של אופי לאומי מסוים. פטריטיות - מסוג אקסקלוסיבי מאוד - היא התחליף שלהם לדבקות הדתית.

האינקוויזיטורים של התרבות

המפנה התרבותי של התיאוקרטיה פרק את מתנגדיה מנשקם; אחרי ככלות הכול, הליברלים והשמאל הם שהעלו את חשיבותן הפוליטית של תרבות וזהות. ברבע האחרון של המאה העשרים, רב-תרבותיות וקהילתנות צמחו כתוספות וכתיקונים לליברליזם, מתוך התפיסה שתרבות וחיבורים קהילתיים חשובים לשגשוג האנושי. בתחילה הוצעו רעיונות אלו כהערות שוליים לתיאוריה הפוליטית הליברלית, אגב הדגשת הצורך להגן על תרבויות מיעוט מפני לחצים של הטמעה. הוגים קהילתניים הדגישו את תפקידם של ערכים ומטרות שהגיעו בירושה מחיבורים תרבותיים ודתיים נתונים, והעלו על נס את חשיבותה של הלכידות הקהילתית והתרבות הפוליטית המשותפת עבור הליברליזם עצמו.

אבל בטרם עבר זמן רב, התיקונים הידידותיים הללו הפכו לאיום. השאיפה הליברלית לשחרור התחלפה בהתבצרות שמרנית. במקום להגן על הרבגוניות התרבותית ולעודד מעורבות חופשית של כל אדם בתרבותו שלו, הם העלו על נס חובות וגבולות - חובות של נאמנות (לעם, לקהילה, למסורת האבות או למנהגי האימהות), וגבולות שנועדו להגביל את סוגי המעורבות התרבותית המתיישבים עם סטנדרטים של נאמנות.

דוגמה לשינוי החלקלק הזה אפשר למצוא בעבודתו של אלסדייר מקינטייר, שהיה אולי המתווכח ביותר מקרב ההוגים הקהילתניים של הדור הקודם. בשעה שליברלים דיברו על הצורך "לכתוב בעצמך את סיפור חייד", מקינטייר טען ש"שאלת המפתח לבני האדם אינה המידה שבה הם המחברים של הנראטיבים שלהם וקובעים אותם; אני יכול לענות על השאלה 'מה עליי לעשות' רק אם אענה קודם על השאלה 'באיזה סיפור, או באילו סיפורים, אני משתתף'".^[12] את הסיפורים הללו, כך טען, מכתיבה לנו המסורת: אנחנו נולדים אל תוך הסיפורים הללו, לא בוחרים בהם. "אני מוצא שאני חלק מהיסטוריה, כלומר שבאופן כללי אפשר לומר שבין אם הדבר מוצא חן בעיניי ובין אם לאו, ובין אם אני מודע לכך ובין אם לאו, אני נושא מסורת".^[13] מן הטענה הכמעט בנאלית הזאת גוזר מקינטייר ציווי כובל - "[לקיים את] אותן המסורות הנותנות הן לפרקטיקות והן לחיי הפרט את ההקשר ההיסטורי ההכרחי שלהם".^[14] המזנון התרבותי הפתוח הפך למפעל הזנה בכפייה.

רק צעד קטן מפריד בין הציווי השמרני הזה ובין הרעיון כי המדינה צריכה לכפות מסורת, לפחות באופן חלקי. מסורות ומנהגים כפויים, שגיון סטיוארט מיל הגדירם כ"עריצים" המחניקים את ההתפתחות האישית של היחיד, הם לדידו של פטריק דנין מעקות בטיחות ה"מגינים על היציבות והסדר שמיטיבים יותר מכול עם אנשים רגילים". בתור שכאלה, אפשר לכפותם על היחיד בניגוד לרצונו וליצור "נוף תרבותי לא-וולונטרי", כמו שהוא אומר בלשונו הערמומית. מה שמצדיק את הכפייה הזאת הוא העובדה שהיא משרתת את האינטרסים "האמיתיים" שלו, כביכול, ואת ה"הגנה על התפקיד העליון של מוסדות תרבות". אף שהוא מכיר בכך שמדובר בצורה של עריצות הרוב, דנין מכשיר אותה בטענה כי זוהי עריצות "שפירה", ואף מכנה אותה "דמוקרטית במובן העמוק"^[15] - ככל הנראה משום שאם המתנגדים מכירים בכך אם לאו, **התרבויות הללו הן שלהם**. ההיגיון הזה מזכיר את הרעיון של רוסו שלפיו ניתן לכפות על בני האדם להיות חופשיים, רעיון שליברליס, מבניז'מן קונסֶטָן ועד ישעיהו ברלין, ראו בו הכנה לדיכוי.

הקהילתנות השמרנית של הדור הקודם הזמינה את ההתפתחות הדכאנית הנוכחית. אם תרבות היא תכתיב מורש שיש להיכנע לו - ולא נחלה שאדם חופשי לעצב מחדש לפי טעמו - כי אז חברה טובה היא זו שמעודדת, או אף מחייבת, התמסרות ולא אוטונומיה. מבחינת הקנאים החדשים, חירות פירושה החירות לקדש ולציית. במילותיו של "פרויקט 2025", תוכנית העבודה שהוכנה עבור ממשל טראמפ השני, "חוקתנו מעניקה לכל אחד ואחד מאיתנו את החירות לעשות - לא את מה שאנחנו רוצים, אלא את מה שראוי שנעשה". ויקטור אורבן מכנה זאת "חירות נוצרית": החופש לציית למה שהמדינה מגדירה אותו כמורשת הנוצרית "שלנו".

יש מידה לא מבוטלת של אירוניה בכך ששמרנות כזאת מקודמת בִּשְׁמֶן של הדתות האברהמיות - שמייסדיהן, אברהם, ישוע ומוחמד, היו כולם מורדים; כל אחד מהם התנתק משבטו ופנה עורף לאמונות אבותיו. אבל בלי קשר להיבט האירוני, הנקודה המרכזית - המהלך המכריע - היא חטיפתו של רעיון התרבות החיה והחופשית, שאופקיה פתוחים, בידי תפיסה נוקשה, מוכתבת ולגמרי "בלתי וולונטרית" של מסורת.

תרבות היא במהותה דינמית, רבגונית ושנויה במחלוקת. היא צומחת מתוך חוויות מתחלפות, שינויים דמוגרפיים, רעיונות חדשים והתפתחויות טכנולוגיות. תרבות היא הזמנה ולא ציווי, היא ריבוי ולא דוקטרינה; לכן היא מתיישבת עם חירות אישית. אבל כאשר היא מתויגת בידי הקנאים כ"מסורת" היא מתקשחת לכדי ישות דוגמטית יחידה, חבילה חתומה שמגיעה בירושה מן העבר, שצריך להיטמע אל תוכה ולמסור אותה הלאה, על כרעיה ועל קרבה. כך מתכווצת התרבות לכדי חובה, והזהות הופכת לסד רוחני.

הקנאים החדשים מציגים את עצמם כשומרי התרבות הבלעדיים, אך למעשה, במודע או שלא במודע, הם מושחים את עצמם לפוסקים יחידים בסוגיות תרבותיות. מדוע "ערכי המשפחה" המדומיינים של הפוריטנים הם חלק אותנטי יותר של המורשת האמריקאית מאשר המהפכה המינית וזכויות האדם? רק משום שהם קדומים יותר בזמן? מה הופך את היהדות האורתודוקסית, שרבים ממייסדי הציונות תיעבו

אותה, לביטוי יהודי יותר מן התרבות העברית החילונית שהם יצרו? האם האסלאמיזם של ארדואן טורקי יותר מן החילוניות הכמאליסטית? תחת יומרה של עומק תרבותי, מי שמינו את עצמם לפטרוני האומה כופים על כל השאר את גרסתם שלהם למורשת קולקטיבית רבת פנים.

את אותו הדבר הם עושים עם הזהות. בחברות הטרוגניות לא תיתכן גרסה חתומה ובלתי מעורערת של זהות לאומית; אין תשובה יחידה לשאלה מה פירוש להיות אמריקאי, טורקי או יהודי. זהות היא שאלה פתוחה שתמיד מקבלת תשובות מרובות. אבל באמצעות הפוליטיזציה שלה, הקנאים מבקשים לכפות על חברותיהם את פרשנותם ולפסול כל פרשנות אחרת. ניסח זאת יפה הסופר הטורקי אורהאן פאמוק, שאמר כי "הם נוטלים את הגאווה בלהיות מוסלמי וחילוני בעת ובעונה אחת".^[16] כך נראית פוליטיקת הזהויות כאשר היא עוברת משמאל לימין.

האויב שבפנים

המפנה התרבותי של התיאוקרטיה, המקשה על הליברלים להתעמת איתה, דווקא מקל על תיאוקרטים מסוגים שונים להתאגד יחד. אף שהלאומנות הדתית מדברת בשפת התרבות, היא רוויה בדת. יומרתה לעליונות נסמכת על מקורותיה הנשגבים (כך הפכה לאחרונה הציצית לביטוי של לאומיות יהודית, ולעזאזל ברנר שקבע כי "יהודי וטלית ותפילין אינו היינו הך", או אחד העם שהתעקש כי "יכול אני להוציא משפט כלבבי על האמונות והדעות שהנחילוני אבותי, מבלי שאירא פן ינתק על ידי זה הקשר ביני ובין עמי"). זו מניפולציה מוכרת: הרעיון הארצי של הזהות משמש כפיתיון שבעזרתו מוכרים את הסמכות השמימית. כך יכולים לאומנים דתיים לשלב ידיים עם תיאוקרטים שאולי אינם חסידים מושבעים של הלאומיות (כמו אינטגרליסטים קתולים או יהודים חרדים). המטרה המשותפת לכולם היא הפלת החומה המפרידה בין דת למדינה.

החילוניות של הנאורות הציעה הבחנה מכוננת בין פשע לחטא, בין עבירה נגד החברה ובין עבירה נגד האל או המסורת. הקנאים החדשים מגניבים את אלוהים בחזרה, בהגדירם סטייה מן המסורת כעבירה נגד החברה. והם עושים זאת בכסות של תרבות וזהות. התרגיל הזה גם מסמן את האויב. כאשר ארדואן הפך את המוזיאון למסגד, הוא לא נלחם בצלבנים אלא ב"ביזנטים הפנימיים", כפי שהוא מכנה את יריביו. המסר שלו כוון אל טורקים חילונים כמו פאמוק: מי שמתנגד למדיניותו אינו מפנה עורף רק לאללה אלא בוגד באומה, ולמעשה בוגד גם בעצמו, כדבריו של ארדואן בעת ההכרזה על איה סופיה כמסגד: "ולוואי שאללה לא יבחן שוב את האומה הזאת באמצעות מי שעוין את ערכיה". פאמוק הפנים את המסר. שינויה של איה סופיה, אמר, "פירשו, פשוט, שכבר איננו מכבדים את החילוניות של כמאל אטאטורק. [...] אבל גם אני אזרח טורקי, וכמו מיליוני חילונים אחרים, גם אני מתנגד לזה. למרבה הצער, קולותינו אינם נשמעים".

גם ה"דמוקרטיה הנוצרית" של ויקטור אורבן בהונגריה הנפיקה אויב פנימי. בנאום שנשא לקראת חג המולד ב־2017 אמר אורבן: "כשהם תוקפים את התרבות הנוצרית, הם מנסים לחסל גם את אירופה. הם רוצים לקחת מאיתנו את חִיִּינו ולהחליף אותם במשהו שאיננו חִיִּינו. בתמורה לחיים שחִיִּינו עד עכשיו הם מבטיחים לנו חיים חדשים ונאורים יותר". ה"הם" של אורבן אינם המוסלמים, אלא ההונגרים

הליברלים (בין שהם מאמינים ובין שאינם מאמינים), מי שחותרים להחליף את צורת חיים הנכונה, ההונגרית האמיתית, בצורות חיים "נאורות יותר", חדשות ומתקנות. אם התרבות ההונגרית אכן מוגבלת לתרבות הנוצרית של אורבן, כי אז כל שאר ההונגרים בהונגריה הם גיס חמישי המקדם מעריציזיה שחותרת תחת הזהות ההונגרית. אם הזהות הלאומית מקובעת ומוגדרת, מי שסוטים ממנה בוגדים בעצמם ובאומתם. פולנים תומכי הפלות חותרים "להרוס את פולין", על פי קצ'ינסקי. ישראלים ליברלים "שכחו מה זה להיות יהודים", כפי שלחש נתניהו באוזניו של הרב כדורי. מאז, אמירות מהסוג הזה הפכו רווחות בימין הישראלי. בצלאל סמוטריץ', למשל, הכריז בשנת 2022 ש"השמאל הוא לא רק סכנה ליהדותה של המדינה, הוא סכנה לרכיב הדמוקרטי של מדינת ישראל". שר החינוך יואב קיש קבע בפוסט בפייסבוק, ביוני 2026, ש"אם השמאל ינצח בבחירות הוא ימחק בהינף יד את הזהות היהודית". אמירות כאלה מתרבות כפטריות אחרי הגשם עם השתלטותה של הלאומנות הדתית על ישראל. אבל ההיגיון העומד מאחוריהן אינו ייחודי למקרה היהודי. בדברו על אירופים חילוניים השתמש רצינגר בביטוי המדהים "כופרים בעצמם". בגידה וכפירה – מעילה לאומית ומרידה דתית – מתמזגות לחטא יסודי אחד: שלילה עצמית, או כפי שדוברים מהימין מכנים זאת בהאשמה כלפי השמאל הישראלי – אוטו־אנטישמיות.

התמרדות

את הגל הנוכחי של הפוליטיקה הסמכותנית אין לפרש במנותק מעליית הלאומנות הדתית. התמיכה העממית שחלק מן המנהיגים הסמכותניים זוכים לה שואבת ממעיינות עמוקים של להט דתי ולאומני. הזרם הפוסט־ליברלי יונק אמנם גם מביקורות שמאליות ולא דתיות, אבל את התנופה העיקרית שלו בשנים האחרונות הוא קיבל מהוגים דתיים, בעיקר נוצרים קתולים ויהודים אורתודוקסים השואפים לשקם מבנה חברתי מסורתי שמיוסד על ערכים ומבני סמכות שמקורם בדת. בה בעת, ההתמרדות נגד חילון הפוליטיקה קמה לתחייה לא כתיאוקרטיה אלא כלאומנות. היא אינה מתעטפת באדרת של נביא, אלא בזו של בונה אומה. היא מגייסת את התרבות והזהות, ולא את דבר האלוהים. אך שאיפותיה התיאולוגיות שרירות וקיימות, וכמוהן האיום שהיא מציבה על החברה החופשית.

הקנאים החדשים אינם שואפים להקים לתחייה את האינקוויזיציה. הם אינם כופים קיום מצוות או הכרזות אמונה פומביות, ולרוב אינם שואפים בגלוי להשליט על המדינה כוהני דת. מטרתם היא לעצב מחדש את הארכיטקטורה של מנגנוני הכוח בצלם אמונתם. הם נוטלים לעצמם את הסמכות לעצב חוקים, מוסדות אזרחיים ומרחבים תרבותיים וציבוריים באופן שאינו תלוי בהעדפות של כלל האזרחים ובלי להכפיף את עצמם למגבלות של הוגנות וסובלנות. וחשוב מכול, הם תובעים לעצמם את הכוח לקבוע מי שייך ומי אינו שייך, מי יכול להיחשב ליהודי כשר, לאמריקאי אמיתי או לטורקי אוטנטי ומי אינו אלא אורח, או גרוע מכך – נטע זר או גיס חמישי. והם עושים זאת באמצעות גיוסה של סמכות דתית. זו אולי לא הדת של הדורות הקודמים, אבל זו אחת הצורות העיקריות שאותן לובשת הדת היום. כדי להתמודד איתה נדרשת בהכרח מחויבות עקרונית לא פחות לחילון הפוליטיקה, ובכלל זה מחויבות

נחרצת לחופש דת ולחופש מדת. חברה חופשית אינה צריכה להתערב באמונה הפרטית, אבל היא גם אינה יכולה להתעלם מפוליטיקה של השגחה עליונה ומתביעותיה לשררה. שום אמונה אינה זכאית לעוצמה פוליטית, ויהא אשר יהא מספר חסידיה בחברה. סובלנות כלפי הבלתי סובלניים היא מרשם לעריצות.

"ההיסטוריה", כתב תומס ג'פרסון בשנת 1813, "אינה מספקת אף דוגמה לעם שורץ כוהני דת שקיים ממשל אזרחי חופשי". שובם של האלים למסדרונות השלטון הארצי תמיד מתרחש באותה דרך: לא האלים עצמם הם המתיישבים בלשכות, אלא מי שמתיימרים לדבר בשמם.

הערות שוליים

[1][†] Gerry Shih, Karishma Mehrotra and Anant Gupta, "Modi's Consecration of Controversial Hindu Temple Caps Years-Long Campaign," The Washington Post, January 22, 2024

[2][†] Blaise Misztal, "Erdogan's Hagia Sophia Speech," Medium, July 23, 2020

[3][†] אנה ברסקי, " נתניהו באיגרת לחיילים: 'זכור את אשר עשה לך עמלק, נביס את הרוע'", **מעריב**, 3.11.2023.

[4][†] עומר שרביט, "האסון שלנו, הגאולה שלהם", **זמן ישראל**, 6.11.2023; יעקב אריאל, **בעל מלחמות מצמיח ישועות**, ניצן: מרכז תורה ומדינה, 2023.

[5][†] Jemar Tisby, "White Christian Nationalism Fueled Jan. 6 Attack," The Progressive Magazine, June 6, 2022

[6][†] Salman Rushdie, "Fighting the Forces of Invisibility," The Washington Post, October 2, 2001

[7][†] Olivier Roy, "Beyond Populism," in Nadia Marzouki, Duncan McDonnell, and Olivier Roy (eds.), *Saving the People: How Populists Hijack Religion*, London: Hurst, 2016, p. 197; Rogers Brubaker, "Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comparative Perspective," *Ethnic and Racial Studies* 40(8), 2017, p. 1193

[8][†] הרב קוק, **אגרות הראי"ה** ב, איגרת תקע"א.

[9][†] הרב קוק, **אורות ישראל**, פרק ו, עמ' קס.

[10][†] "שאלות ותשובות - הציונות הדתית והשבת הציבורית", אתר חותם.

[11][†] Patrick Deneen, *Regime Change: Toward a Postliberal Future*, New York: Sentinel, 2023, p. 146

[12][†] אלסדייר מקינטאיר, **מעבר למידה הטובה**, בתרגום יונתן לוי, ירושלים: שלם, 2006, עמ' 238.

[13][†] שם, עמ' 244.

[14][†] שם, עמ' 245.

[15][†] דנין (לעיל הערה 11), עמ' 7.

[16][†] "DW News, "Hagia Sophia holds Friday prayers for first time since reverting to Mosque

אסף שרון הוא פרופסור בחוג לפילוסופיה וראש תוכנית פכ"מ באוניברסיטת תל אביב, ועמית בכיר במכון מולד. ספרו *Captive Minds: A Study of Manipulation* (עם אבישי מרגלית) יצא לאחרונה בהוצאת אוניברסיטת הרווארד.

מאמר זה מבוסס על מאמר שהתפרסם תחת הכותרת "The New Ecclesiocrats" בכתב העת *Liberties*.

תרגום מאנגלית: יניב פרקש
